

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEŞİL KALKINMA

ve

KADIN

Arzu Özyol¹

Prof. Dr. Nesrin Çobanoğlu²

SUSTAINABLE GREEN GROWTH and WOMEN

---

¹Ankara Üniversitesi, Sosyal Çevre Bilimleri Doktora Öğrencisi, arzu@hydra.com.tr

² Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Doç.Dr., nesrinc@gazi.edu.tr

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEŞİL KALKINMA ve KADIN

ABSTRACT

The major goals of this Article are to underline the importance of women participation in professional environmental management due to their environmental competence coming from the traditional societal roles of the women and evaluate the changes concerning the relation between environment and women from 1992 to 2012 historically in the international framework. The methodology using for the preparation of the article is to consult the relevant literature. In order to draw a conclusion, evaluations are realized for the interfaces among the important relevant concepts that were found during the research.

KEY WORDS/ANAHTAR SÖZCÜKLER

“Environmental Management”, “Gender Equality”, “Green Economy”, “Environmental Right”, “Eco feminism”, “Participation”, “Sustainability”

“Çevre Yönetimi”, “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği”, “Yeşil Ekonomi”, “Çevre Hakkı”, “Eko feminizm”, “Katılımcılık”, “sürdürülebilirlik”

1- GİRİŞ

Makalenin amacı, kadınların profesyonel çevre yönetiminde yer almalarının öneminin vurgulanması ve konunun uluslararası boyutta ele alınarak 1992'den 2012'ye kadar olan gelişmesinin değerlendirilmesidir.

Çevre, doğası gereği son derece karmaşık ve sınır tanımaz bir konu olduğundan, doğru çevre politikalarının oluşturulması ve etkin bir biçimde uygulanabilmesi için farklı disiplinler bir arada çalıştırılarak- öncelikleri uluslararası çevre politikaları çerçevesinde belirlenmiş; ancak ulusal ihtiyaç ve beklentileri de kapsayan- bütünlük modellerin oluşturulması gerekmektedir. Bu alanda birçok teorisyenin çalışmaları göstermektedir ki; çevre sorunlarının çözülebilmesi ve çevreye yönelik olarak sürdürülebilir koruyucu önlemlerin alınıp etkin olarak uygulanabilmesi için çevrenin doğrudan faydalanıcısı ve koruyucusu konumunda olması gereken tüm paydaşların karar verme süreçlerine aktif katılımlarının sağlanması gereklidir.

Yoksulluk ve çevresel tahribat karşılıklı ilişki içerisinde. Küresel çevre koşullarında süregelen bozulmanın ana nedeni, özellikle sanayileşmiş ülkelerde var olan sürdürülemez tüketim ve üretim modelidir. Doğal kaynakların hızla tükenmesi, gelir adaletsizliğini arttırarak, yoksulluğu tırmandırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde günde bir dolardan daha aza yaşayan 1,3 milyar insanın yüzde yetmiş kadındır. Bu nedenle, enerji yetersizliği kadınlar üzerinde aşırı düzeyde etkiye sahiptir çünkü kadınlar ailelerinin su, yiyecek, yakıt ve ihtiyaçlarını sıklıkla, temel modern altyapı tesislerinin yardımı olmaksızın, karşılamakla yükümlüdürler. Dolayısıyla, Kadınlar, doğal kaynakları kullanarak ve onları yöneterek, ailelerinin ve yaşadıkları toplumun idamesini sağlarlar. Kadınlar; ailelerinin koruyucuları ve eğitimcileri olarak, şimdiki ve gelecek nesiller için yaşamın sürdürülebilirliğine ve kalitesine direkt etki yaratarak, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynarlar. Ancak öte yandan, deprem ve sel gibi doğa felaketlerinin kadınlar üzerinde ki etkisi erkeklere nispetle çok daha fazladır ve bu durum ise

kadınların her alanda olduğu gibi tehlike ve risklere karşı da yeterince bilgilendirilmemelerinden kaynaklanır. Bu tespit aynı zamanda yeşil ekonominin gelişmesinin önünde de ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Tüm bu tespitlere rağmen kadınlar hala tarih boyunca yüklendikleri büyük sorumluluğa rağmen, çevre yönetimi ve doğal kaynakların korunmasına ve yeniden kullanımına ilişkin olarak gerçekleştirilen politik süreçlerde yer alamamaya devam etmektedirler. Özellikle son on yıldır üzerinde tartışmalar süregelen yeşil ekonomi kavramının kapsamında kadının çevre yönetimindeki rolü eko feminist bakış açısıyla yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla, bu makale ile verilen mesaj da; ivedi olarak devreye sokulacak bir stratejik eylem planı ile kadınların yıllardır ihlal edilen çevre haklarının geri iadesinin hatırlatılması olarak kabul edilmelidir

II- MODERN ÇEVRE POLİTİKALARI ve KATILIMCILIK

Çevre politikalarının oluşturulması ve etkin bir biçimde uygulanabilmesi için farklı disiplinler bir arada çalıştırılarak- öncelikleri uluslararası çevre politikaları çerçevesinde belirlenmiş; ancak ulusal ihtiyaç ve beklentileri de kapsayan- bütünleşik modellerin oluşturulması gerekmektedir (Barbier, E.B., 2005).

Siyasi Partilerin aday ve liderleri pazarlayan ancak doktrini olmayan kurumsal yapılara dönüşmesi ve Parlamentolarda merkeze yakın düşüncelerin çoğunluğu oluşturması nedeniyle farklı görüşlerin, yarışan düşüncelerin yer alamamaya başlaması katılımcılığın önemini arttırarak Yeni Sosyal Hareket olarak adlandırılan toplumsal hareketlere uygun zemin hazırlamıştır. Yeni Sosyal Hareketler kapsamında; çevre, kadın, barış, vatandaşlık haklarına ilişkin farklı hareketleri barındırmaktadır. Geleneksel politika anlayışının tersine katılımcılığı özendirilen bir yapıda olan Yeni Sosyal Hareket, bürokrasiyi ve hiyerarşik yapılanmayı dışlamakta ve günlük yaşamın dahi bilgiye odaklı olması gerektiğini savunmaktadır. Yeni

Sosyal Hareketin savunduğu neo-liberal politikalarda, sadece sağlık, güvenlik, ulaşım gibi bazı temel görevlerin devlet eliyle yapılandırılması ve tüm diğer politikalarda ise merkezietçi yapının kırılarak karar mekanizmalarının yerelden genele doğru örgütlenmesinin önemi vurgulanmaktadır. Yeni Sosyal Hareketin insan ile doğa arasında ki kopukluğun telafi edilmesine yönelik biçimi ‘Çevreci Hareketler’ olarak bilinmektedir (Dickens.,P.,2001). ‘Çevreci Hareketler’, artan çevre sorunlarına hükümetlerin yeterli ilgi göstermemesi, çevresel konulara basın ilgisinin artması ve çevresel konularda yapılan yayınların artması sonucunda, önceleri hiyerarşik yapıda olmayan operasyonel gruplar olarak ortaya çıkmış ve acil sorunların czmne yönelik ani faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu hareketler, her ne kadar, siyasi erk üzerinde baskı oluşturamamış olsalar da, konuya ilişkin kamuoyu duyarlılığı yaratılması ve cvrenin kurumsallaşmasının sağlanması gibi önemli sonuçlar yaratmışlardır. Çevreci Hareketlerin kökeninde, toplumsal birlik ve beraberlik, uluslararası kardeşlik gibi yüce insancıl değerler vardır ve çevre sorunları, evrensel olarak üzerinde herkesin birleşebileceği değerlerin göz ardı edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Herrmann, M. S., Lochinger, E., 2011). Rousseau’nun, “Birey salt özel çıkarlar peşinden koşan insan olarak genel iradenin karşısındaki engeldir; ama aynı birey ortak iyiliği gözetten yurttaş olarak genel iradeyi dile getirmektedir” şeklindeki yaklaşımı, Çevreci Hareketler’in temel ögesi olan Katılımcılık Olgusunu temellendirmektedir. Bu anlayış crevesinde, halk, planlı bir şekilde katılımcılığa yönlendirilmeli ve böylece de halkın kolektif iyilik kavramını içselleştirerek çıkar catışmalarından uzaklaşmaları sağlanmalıdır. Uygulamaların kontrolünden, sivil unsurlar sorumlu tutularak konu siyaset dışında bırakılmalıdır. İnsanları sorunun nedeni olarak tanımlamak yerine czmn bir parçası haline getirmek ve onları siyasi düşüncelerine göre değil sahip oldukları değerlere göre önemseyerek sorumluluk vermek uygulamaları kolaylaştıracaktır (Melucci, Alberto.,1996). Melucci, bireylerde ki katılımcılık özelliğinin yükseltilmesi ve bu özelliğin kalitesinin arttırılmasına ilişkin olarak neler yapılması gerektiğini

anlatmış ve bu konunun 2 önemli boyutu olduğunu belirtmiştir. Birinci boyutta, toplumlarda, yeni yaşam biçimlerinin ve değerlerin yaratılması gerektiğinin üzerinde durulurken ikinci boyutta uygun hareket alanlarının oluşturulmasına odaklanılmıştır. Günlük Yaşamın farklı alanlarına konumlanmış, yaşama ilişkin farklı deneyimleri ve algılamaları olan bireylerin arasında oluşturulacak iletişim ağlarını bir nevi kültürel laboratuvarlar olarak tanımlayan Melucci, böylece çok çeşitli sosyal hareketin oluşturulabileceğini belirtmiştir (Bruch, Carl, Et al., 2005).

Çevre sorunlarının bu karmaşık doğası nedeniyle, farklı paydaşların katılımı sağlanmadan salt devlet eliyle hazırlanan münferit çevre politikaları belirgin çözümler üretmekten uzak kaldığı artık bilinmektedir. Dolayısıyla, gerek siyaseti çevreselleştirmek ve gerekse de çevreyi siyasallaştırmak için demokratik bir devletin atması gereken ilk adımın, toplumun karar verme mekanizmasını etkileme kapasitesini arttırmak ve karar mekanizması içinde de farklı görüşlerde olan paydaş sayısını arttırmak olduğu söylenebilir. Bazı düşünürler, tüm insanları, çevre açısından karşı karşıya buldukları tehlikeler bağlamında, bir uzay gemisinin yolcuları olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla, kirlenme, çevrenin tahribatı ve çevre adaleti gibi gerçek dünyanın karşı karşıya olduğu sorunlara ilişkin alınacak önlemler, sorunlardan etkilenen bireylerin tecrübeleri, değerleri ve talepleri doğrultusunda belirlendiğinde, uygulamalar kolaylaşacaktır (Barrow, C. J., 2006). Ruşen Keleş, “Acaba bir ekolojik yurttaş tanımının yapılmasına mı ihtiyaç var? Sorusunu ortaya atarak, çevre politikaları ile bireyler arasında ki kapsayıcılığa kavramsal bir boyut kazandırmaya çalışmaktadır. Keleş, ekolojik yurttaş, doğayla ilişkilerinde, çevreyle olan ilişkilerinde, davranışlarına yön vermesi gereken bir takım etik kuralları duyan, çevresel güvenlik konularına ilgi duyan, uluslar arası platformlarda zengin ülkelerin yoksul ülkelerle ilişkilerine hakim olabilecek, bugünkü kuşakların hakları ile yetinmeyip gelecek kuşakların hakları konusunda da duyarlı olabilecek yeni bir vatandaş biçimi olarak tanımlamaktadır (Keleş, Ruşen, 1997).

III. MODERN ÇEVRE POLİTİKALARI ve KADIN KATILIMI

Küresel çevre koşullarında süregelen bozulmanın ana nedeni, özellikle sanayileşmiş ülkelerde var olan sürdürülemez tüketim ve üretim modelidir. Doğal kaynakların hızla tükenmesi, gelir adaletsizliğini arttırarak, yoksulluğu tırmandırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde günde bir dolardan daha aza yaşayan 1,3 milyar insanın yüzde yetmişi kadındır. Bu nedenle, enerji yetersizliği kadınlar üzerinde aşırı düzeyde etkiye sahiptir çünkü kadınlar ailelerinin yiyecek, yakıt ve su ihtiyaçlarını sıklıkla, temel modern altyapı tesislerinin yardımı olmaksızın, karşılamakla yükümlüdürler. Hane halkının gereksinimi olan enerjinin eksikliği ve küçük ölçekte girişimler, kadınların ailelerine ve kendilerine bakabilme kabiliyetlerini kısıtlamaktadır. Isınmak ve yemek pişirmek için uygun ve ekonomik yakıtlara ulaşım imkânı olmayan kadınlar, geleneksel yakıtlara (odun, kömür, tezek gibi) ulaşabilmek için büyük zaman ve fiziksel güç harcamak zorundadırlar. Kırsal kesimdeki kadınlar kendi yiyeceklerini, herhangi bir motorlu tarım aracı olmaksızın, yetiştirmek ve işlemek zorundadırlar. Eğer evlerinde akan su veya motorlu su pompası yoksa kadınlar her gün çeşmelerden, kuyulardan, nehirler ve kaynaklardan su taşımak için ayrıca zaman harcamaya mecbur kalmaktadır. Düşük gelirli hanelerde, kadınlar her gün uzun saatler boyunca, açık ateşe yakın olarak, yemek pişirmek veya soğuk aylarda ısınma sağlamak için uğraşırlar. Sonuç olarak, gazlara, partiküllere ve karbon monoksit, benzen ve formaldehit gibi zararlı bileşiklere zararlı düzeyde maruz kalmaktadırlar. Kapalı alanda hava kirlenmesi, zatürre, astım, bronşit, verem, akciğer kanseri ve kalp hastalıklarına bağlı olarak yılda 1,6 milyon ölüme sebebiyet vermektedir. Kirli hava, aynı zamanda düşük doğum kilosuna ve katarakta da sebep olur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kırsal kesimlerindeki fakir kadınlar, geleneksel rollerinin sonucu olarak daha çok hava kirlenmesi riskine maruz kalmakta ve yaşamlarını erkeklerden daha ağır koşullarda sürdürmektedirler (Mies, Maria., Shiva, Vandana.,1993).

Kadınlar, doğal kaynakları kullanarak ve onları yöneterek, ailelerinin ve yaşadıkları toplumun idamesini sağlarlar. Kadınlar; ailelerinin koruyucuları ve eğitimcileri olarak, şimdiki ve gelecek nesiller için yaşamın sürdürülebilirliğine ve kalitesine direkt etki yaratarak, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynarlar. Ancak, kadınlar, çevre yönetimi ve doğal kaynakların korunması ve rehabilitasyonu konularındaki politik oluşumlarda ve karar alma mekanizmalarının çeşitli aşamalarında yer alamamaktadır. Dolayısıyla, onların deneyimleri ve kabiliyetleri, politikalar oluşturulurken dikkate alınmamaktadır. Oysaki kadınlar; yüzyıllardır, atıkları ve aşırı tüketimi en aza indirmek için bir çevresel ahlak oluşturulmasında, kaynak kullanımının azaltılmasında ve atıkların yeniden işlenip kullanılmasında liderlik rolü üstlenmişler veya önderlik yapmışlardır. Ancak, kadınlar; nadiren, çevreci, şehir planlamacısı, ziraatçı, deniz bilimcisi olarak eğitim almaktadırlar. Kadınlar; profesyonel doğal kaynak yöneticisi olarak eğitildikleri durumlarda bile, bölgesel, ulusal ve uluslararası seviyelerde, politika üretme kapasitesine sahip resmi kurum ve kuruluşlarda, çoğunlukla yetersiz oranda temsil edilmektedirler. Kadınlar; çoğu zaman çevre kalitesine çok büyük ölçüde etki eden kararlar alan mali kurumların ve şirketlerin yönetiminde eşit katılımcı olarak yer almamaktadırlar. Ayrıca, bu konular üzerinde her seviyede faaliyet gösteren ve resmi nitelik taşımayan kadın örgütlerinde son zamanlarda hızlı artış olmasına rağmen, söz konusu kadın örgütleri ve çevre konuları ile ilgili ulusal kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği yapılmasında geleneksel bir zafiyet vardır. Ayrıca, kadınların çevre yönetimine katkıları çevreyi korumak için yaptıkları çalışmalar çoğu zaman yerel düzeyde meydana gelir. Kadınlar, özellikle de yerel halktan kadınlar, özel ekolojik ilişkiler ve ekosistemin hassas yönetimi konusunda bilgi ve birikimlere sahiptirler. Pek çok toplumda kadınlar deniz ürünlerinin üretilmesi dâhil, asgari üretim için temel iş gücünü temin ederler; bu nedenle gıda ve beslenmenin sağlanmasında, resmi olmayan sektörlerin arttırılmasında ve çevrenin korunmasında onların rolü çok önemlidir. Erkekler çoğu zamanlarını ev dışında geçirdikleri ve

doğal çevrenin korunmasını, yeterli ve sürdürülebilir kaynak tahsisinin sağlanmasını kadınlara bıraktıkları için, bu alanlarda kadınlar genellikle toplumun en istikrarlı yesi olmuşlardır (Van den Homberg, Heleen., 1993).

II. Dünya Savaşı sonrasında hızla artan nüfus ve endüstrileşme, yüksek yıkım kapasitesine sahip silahların üretilmesi ve nükleer araştırmaların çevreye verdiği büyük zararlar vermesi ve özellikle geçtiğimiz 30 yılda doğal kaynakların tükenmesi, doğal sistemlerin bozulması ve çevreyi kirleten maddelerin ciddi boyutta tehlikeler yaratması nedeniyle, Derin Ekoloji, Sosyal Ekoloji, evre Etiği, Eko-Feminizm ve Sürdürülebilir Kalkınma gibi akımların doğmasına neden olmuştur. Ancak evre sorunlarının üstesinden gelmek için sosyal, ekonomik ve siyasi yapılar da köklü değişimleri ve radikal çözüm önerilerini savunan bu akımlar çok az ilgi görmüştür. 1960'lı yıllar, bu alanda çok anlamlı sözlerin söylendiği arayış yılları olarak ifade edilebilir. 1970'li yıllar kelimeler arasında daha anlamlı bağlantılar kurulabildiği ve bu nedenle algı düzeyinin arttığı yıllar olması bakımından daha yapıcı yıllardır (Desai, Uday (ed.), 2002).

IV. EKO-FEMİNİZM

Eko-Feminist düşünceye göre, ataerkil ve kapitalist sistemler doğa ve kadın üzerinde hkimiyet kurmak, bunları ehlileştirmek ve sömürmek üzerine kurulmuşlardır. Ekofeministler, doğal dünyanın yok edilmesinin kökenini Batı toplumunun hiyerarşik ikilemelerine (kültür/doğa, erkekler/kadınlar, zihin/beden, bilim/halkın bilgisi, akıl/duygular, materyalizm/maneviyat) dayandırırılar. Bu ikilemlerin kadınları olumsuz yönde doğayla, bedenle, duygusuyla ve maneviyatıyla birlikte düşünülen özel bir dünyaya hapsederek; erkeklerin, kültürü, zihni, bilimi, aklı ve materyalizmi somutlayan kendi imgeleriyle düzenledikleri tek boyutlu bir kamusal dünya doğurduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, Ekofeministlere göre, erkek egemenliğindeki toplumlar saldırganlık, rekabetçilik ve tek yönlü

akıl yürütme gibi yıkıcı tutum sergilerler. Kadına yer vermeyen bir kamusal düzende çevre sorunları katlanarak artmaktadır.

Eko-Feminizm terimsel anlamda ilk kez, 1974 yılında, d'Eaubonne tarafından, 'Feminizm veya Ölüm' isimli eserinde kullanılmıştır. Fransız Komünist Partisi'nin eski üyesi olan ve Eşcinsel devrimci bir hareket olan FHAR'ın kuruluşunda da görev alan d'Eaubonne'a göre Eko-feminizm, kültürel ve sosyal bağlantılarıyla birlikte biyoloji merkezli bir çevre hareketidir. Ekoloji ve feminizmin bir potada eritilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Erkeklerin, doğa ile kadını özdeş tutarak, doğaya davrandıkları gibi kadına, kadına davrandıkları gibi doğaya davranmalarına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Francoise d'Eaubonne'dan sonra aynı yıl Shelia Colins'in '*Başka bir Cennet ve Dünya*' isimli eserinde, cinsiyet ayrımcılığı ile ekolojik yıkımı aynı bağlamda değerlendirerek 'İrkçilik, cinsiyet ayrımcılığı, sınıf sömürsü ve ekolojik yıkım, ataerkil yapıyı taşıyan ve birbirleriyle kenetlenmiş yapılardır' demiştir. Cinsiyete dayalı ilişkiye çağdaş bir yorum getiren araştırmacılardan biri de Gayle Rubin'dir. Rubin 1975'te "Kadınların Antropolojisine Doğru" başlığıyla yayınlanan kitaptaki seks ve cinsiyet konularını birbiriyle ilişkili ancak farklı iki kavram olarak ele alır. İnsanların biyolojik yapılarının onların sekslerini oluşturduğunu söylüyor. Rubin'e göre kadına ve erkeğe özgü diye ele alınan cinsel gereksinimler bile hep bu toplumsal düzenlemelerden etkilendiğinden içgüdüsel sanılan cinsel istekler ve bunların gideriliş biçimleri gerçekte biyolojik olduğu kadar toplumsal niteliklidir. Rubine göre cinsiyetçi ayrımın hem başlangıç noktası hem de garantisi ailedir. Kadın ve erkeğin dünyaya geldiği ve cinsiyetlerin oluştuğu aile ortamı ataerkil sistemin egemenliğinde olduğundan aile her yeni kuşakta yeni yöneten erkekler yönetilen kadınlar üretir (Arat,1995). Bu noktada Rubin'e göre davranışlar aile ve çevresel faktörler tarafından şekillenmektedir. Ataerkil aile sisteminde yetişen erkekler şiddet uygulamayı kendilerinde hak olarak görmektedirler. Erkekler aile içinde yöneten konumundayken, kadınlar yönetilen konumundadır. Erkekler böylece aile içerisinde her türlü hakkı kendilerinde görmektedirler.

Rosemary Ruether ise, 1975 yılında yazdığı ve Yeni Kadın-Yeni Dünya isimli eserinde, Ekofeminizmin kapısını şu şekilde aralamıştır: “Kadınlar, toplumsal ilişkilerin temelinde egemenlik kurma olgusunun yer aldığı ve böyle bir yapıda kendilerine de özgürlük verilmeyeceğini anlamak zorundadırlar. Kadın Hareketi, sosyo ekonomik ilişkileri yeniden biçimlendirmek ve modern endüstriyel toplumun temel değerlerini evrensel değerler çerçevesinde oluşturmak istiyorlarsa, bu talepleri çevreyle ilgili hareketle bütünleştirmelidirler”. Filozof Patsy Hallen ekofeminizmi, kadınların yıpratılmasını ve insan doğasına aykırı durumların daha fazla kullanılmasını engelleyen, geniş ve çok disiplinli bir teori olarak tanımlar (Gaard, Great (ed.), 1993).

70’li yıllarda kendini gösteren ekofeminist dalgaın ikinci büyük atağına 90’lardan sonra geçtiğini söyleyebiliriz. Plumwood, Feminizm ve Doğanın Üstünlüğü (1993) ile Çevresel Kültür: Ekolojik Krizin Nedenleri (2002) başlıklı çalışmalarında doğanın üstünlüğüne ilişkin görüşlerini belirterek cinsiyetçilik, ırkçılık, kapitalizm ve sömürgecilik ile doğanın üstünlüğü arasındaki ilişkiyi feminist bir bakış açısı ile gözler önüne sermiştir. İkilemlerin nedeninin kendini merkeze yerleştirerek tüm diğerlerini ötekileştirmekten kaynaklandığını belirten Plumwood, aslında doğa ile insan arasındaki ikilemin kapsamında insan-hayvan, akıl-duygu, dişi-erkek, medeni-ilkel gibi tüm kutuplaşmaları bulundurduğunu belirtmektedir. Bu ayrıştırmaların çevre etiğine aykırı bulan Plumwood, bireyin ancak kendi dışında kalan her şeyle duygudaşlık kurabilmesi ile insan-doğa ya da kadın-erkek ayrışmaları gibi güce dayalı tüm kutuplaşmaların üstesinden gelinebileceğini vurgulamaktadır. Bir diğer ekofeminist araştırmacı olan Vandana Shiva (1993) bir araştırmasında batı tarzı kalkınmanın doğanın kendini yenileme kabiliyetinin yok edilmesi pahasına ve tamamen sermayenin arttırılmasını amaçlayarak gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Shiva, kadının sömürülmesi ile verimli tarım arazilerinin zehirli atık tarlalarına dönüşmesini aynı çerçevede değerlendirmektedir.

Son üç yılda kadın ve çevre konularına özel olarak önem vermesine uygun zemin hazırlayan Ekofeminist Yaklaşım'a ilişkin olarak yapılan değerlendirmelere son vermeden önce son dönem ekofeminist araştırmacılardan Leila M. Harris'in çalışmalarına göz atılması önemli olacaktır. Laila M.Harris'in, Cinsiyet, Kâinat, Eşitsizlik ve Çevre (2010) başlıklı çalışmasında doğa, çevresel adalet, çevre politikaları ve feminist yaklaşım çerçevesinde derinlemesine değerlendirilmektedir. Birbirinden uzak oldukları düşünülen çevre ve kadın konularının karşılıklı olarak nasıl bir etkileşim içinde olduklarının incelendiği bu çalışmada kadının ikincilleştirilmesinin kaynaklara erişim, çevre kirliliği gibi günümüz sorunları üzerindeki etkileri bilimsel olarak açıklanmaktadır.

V. ULUSLARARASI SÜREÇLERDE KADIN ve ÇEVRE

BM'ler başta olmak üzere uluslararası karar verme mekanizmaları, Ekonomi ve Çevre Politikaları'nı oluştururken, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği'ne öncelik vermişlerdir. Cinsiyet eşitliği kavramı, sadece bir insan hakkı veya sosyal adalet konusu değil aynı zamanda da insan güvenliği, çevre korunması ve sürdürülebilir kalkınma gibi ana temaların önemli bir bileşenidir. Dolayısıyla, kalkınma politikalarında; kadınların enerji ihtiyaçlarına özel olarak odaklanması ile yoksulluğun ortadan kaldırılması, sağlık, istihdam ve eğitim ile ilgili diğer amaçlara ulaşılması gerçekleşebilecektir (Chen, S., Ravallion, M., 2007). Bu karmaşık sürecin iyi yönetilebilmesi ve alınan kararların uygulanabilir olması için başvurulan yöntem Toplumsal Cinsiyet Anayol Stratejisi olarak bilinmektedir. Toplumsal Cinsiyet Anayol Stratejisi (gender

mainstreaming); kadınlar ve erkekler için önem taşıyan konuların ve onların deneyimlerinin tüm siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal sahalardaki politika ve programların tasarımında, uygulamasında, kontrolünde ve değerlendirmesinde ayrılmaz bir boyut haline getirilmesi ve böylece kadın ve erkeklerin eşit olmayan faydalar sağlamanın sona erdirilmesi için uygulanan bir yöntem olup, tüm uluslararası süreçlerde uygulanmaktadır (Axelrod, Regina S., Vanderveer, Stacy D., Downie, David Leonard (ed.), 2011).

Toplumsal Cinsiyet Anayol Stratejisi'nin uygulandığı uluslararası süreçlere göz atıldığında:

1992'de Rio de Janeiro'daki **Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişim Konferansı'nda (Dünya Zirvesi)**; enerjiye, iklim değişikliklerine olan etkisi bağlamında değinilmiştir. Buna karşın, eylem planında, enerjiye ayrılmış bir bölüm yoktur, üzerinde durulan nokta, kalkınmanın faydalarının hem erkek hem kadın tüm insanlara ulaşmasındadır. Ancak, kadının ilerlemesi, Sürdürülebilir Kalkınma da esas bir unsur olarak tanınmış ve kadınlar Sürdürülebilir Kalkınmaya girdi sağlayan ana hissedar grubu olarak tanımlanmıştır.

1992'de Dublin'de gerçekleştirilen Uluslararası Su ve Çevre Konferansı'nın çıktılarında 2 tanesi doğrudan konumuza ilişkindir. Dublin'nin 2 No.lu prensibine göre; su yönetiminde katılımcılık yaklaşımı esas alınmalı ve su kullanıcıları, suya ilişkin planlamalarda, politika oluşturma ve uygulama süreçlerinde etkin kılınmalıdır. Dublin'in 3 No.lu prensibine göre ise; suya ilişkin tüm süreçlerde, suyun korunması ve etkin bir su yönetimi gerçekleştirilmesi için, kadının ihtiyaç ve beklentilerine odaklanılarak, kadın katılımının artırılması için kadının kapasitesi arttırılmalıdır.

1994'de Kahire'deki **Nüfus Konferansı'nda** enerji fakirliği kadınlar üzerinde aşırı etkisi olan bir problem olarak ele alınmıştır çünkü kalkınmakta olan ülkelerdeki günde bir dolardan aza yaşayan 1 milyar insanın yüzde yetmişi kadındır.

1995'de Kopenhag'daki **Toplumsal Kalkınma Dünya Zirvesinde**, enerji sektöründe çalışan bir kısım kadın bir araya gelerek ENERJIA'yı kurmuşlardır. Energia'nın temel amacı enerji uzmanları ile cinsiyet uzmanları arasında bağlantı kurmak ve enerji sorunları anlamında, toplumsal bilinci arttırmaktır.

1995'de Pekin'deki Dördüncü **Dünya Kadın Konferansı'nda**; kadınların doğal kaynakların korunması ve idaresi ile çevrenin himaye edilmesine katkılarının yeterli itibar ve destek görmesindeki noksanlığına değinilmiştir. Ayrıca, hükümetlerin ve diğer karar verici mekanizmaların, cinsiyet perspektifini tüm programlara ve politikalara sokmalarının önemi üzerinde durulmuştur. Pekin Eylem Deklarasyonu ve Platformu kadın ve çevre alanında üç stratejik hedef belirlemiştir. Bu stratejiler sırayla; kadınların her seviyede çevre ile ilgili karar alma mekanizmalarına aktif olarak katılımlarının sağlanması, sürdürülebilir kalkınma için politikalar ve programlarda cinsiyet ile ilgili konular ve bakış açıları bütünleştirilmesi ve kalkınma ve çevre ile ilgili politikaların kadın üzerindeki etkilerini değerlendirmek için ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyelerde mekanizmalar kurulmalı ve güçlendirilmesi olarak özetlenebilir.

2001'de, **9. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun** toplantısında, dünya liderleri, enerjinin insanların yaşam kalitesini iyileştirmede ki önemini vurgulayarak, enerji hizmetleriyle 2000 Binyıl Kalkınma Hedefleri (MDG) arasındaki derin bağlantıyı göstermişlerdir. Sürdürülebilir Kalkınma için Dünya Zirvesi'nde, temel bir insan hakkı olarak tüm insanların, özellikle kızların, genç ve yetişkin kadınların eğitim düzeyinin artırılması, eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanması için yaşam boyunca her seviyede, her hal ve koşulda ve her alanda çalışma yapılması, bilim ve teknolojiye kadınların ve erkeklerin eşit olarak katılımının sağlanması, kadınların hakları üzerinde özellikle durarak kültürel çeşitlilik ve çoğulculuk korunmalı ve sürdürülmesi, medya'da, bilgi ve iletişim teknolojisinde, kadınların eşit

katılımın sağlanması ve kadınlar ile erkekler arasında ki eşitlik temin edilerek katılımcı demokrasi sağlanmasıdır.

Ajanda 21'in 18. Bölümünde yer alan tatlı suya ilişkin amaçların belirlenmesi amacıyla **2001 Bonn**'da gerçekleştirilen Tatlı Su Konferansı'nın sonucuna ilişkin bölümde; suya ilişkin her alanda toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde değerlendirilerek, su politikalarının oluşturulmasına ilişkin her süreçte kadının rolünün güçlendirilmesi önemli bir çıktı olarak kamuoyu ile paylaşılmıştır.

2002'de Johannesburg'daki **Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi'nde (WSSD)**, MDG'nin başarılabilmesi için enerjinin hayati bir faktör olduğu vurgulanarak, Kadın-erkek eşitlik temeline dayalı olarak; cinsiyet perspektiflerinin tüm politika ve stratejilere sokulması, kadına karşı şiddet ve ayrımcılığın yok edilmesi ve kadınların ekonomik fırsatlara, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanarak statü, sağlık ve ekonomik refahlarının iyileştirilmesi, kadınların karar verme mekanizmalarının tüm aşamalarına eşit erişim ve eksiksiz katılımlarının artırılması istenmiştir (Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Raporu, 1972).

VI. RİO+20'de KADIN

Son yıllarda özellikle kırsalda yaşayan kadınların güçlendirilmesi küresel gündemin en üstünde yer almaya başlamıştır. Bugüne değin yapılan tüm çalışmalar kırsal alanda faaliyet gösteren küçük girişimlerin sorunun çözümünde önemli araçlar olarak düşünülmesi gerektiğine işaret etmektedir. Küçük girişimler sadece ulusal ekonomilere katkı vermekle kalmamakta aynı zamanda başta kadınlar olmak üzere kırsalda yaşayan tüm nüfus için ciddi istihdam olanakları yaratmaktadır. Ekonomik bağımsızlıklarını kazanan kadınların bireysel ve sosyal kapasitelerinin güçlenmesi onların istihdam arttırmakta, mülkiyet edinmelerini kolaylaştırmakta, politik temsiliyetlerini bağımsızlaştırmakta kısacası onları

bireyselleştirmektedir. Kadınların, özgüvenli bireyler olarak toplumsal, ekonomik ve politik hayata kadın katılımlarının sağlanması; güçlü aile, güçlü toplum, güçlü ekonomi, güçlü ulus devlet düşünün gerçekleştirilmesi anlamında atılması gereken ilk adım olmalıdır.

Şüphesiz ki bu ilk adımın atılması çok da kolay olmamaktadır. Zira kadınların özellikle de geleneksel aile rollerinden dolayı önlerine çıkan engelleri aşarak fırsatları yakalamaları erkeklerden çok daha zor olmaktadır. Bunlara ilaveten gene pek çok ülkede kadınlara ait gayrimenkul ve banka hesaplarının erkeklere göre çok daha az olması onların kredi ya da ipotek kullanımlarını büyük ölçüde engellemektedir. Belirtilen nedenlerden dolayı çalışan olarak dahi iş piyasalarında yer almamış olan kadınların girişimci olarak harekete geçebilmeleri oldukça güç olmaktadır. Bu anlamda devletlerin stratejik bir planlama çerçevesinde kadınları girişimciliğe yönlendirmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir anlamda bir kalkınmanın sağlanması nüfusun hemen hemen yarısını oluşturan kadın nüfusunun üretim dışında bırakılması ile sağlanamaz. Aynı zamanda yeşil ekonominin devreye sokularak üretimin çevre üzerinde yarattığı stresin acil olarak azaltılması amaçlanmakta ve bu konu tüm uluslararası süreçlerin bir numaralı gündem maddesini oluşturmaktadır. Şüphesiz ki bu geçiş sağlanırken yeni iş alanlarının açılması gerekecektir. Dolayısıyla bir yandan kadınların kredi ve destek mekanizmaları ile buluşmaları kolaylaştırılırken diğer yandan da kadınların yeşil işlerde profesyonelleşmeleri sağlanabilir. Çeşitli eğitim programları aracılığıyla, kadınların girişimcilik kapasiteleri geliştirilmeli ve bunun yanı sıra çevre yönetimi, kaynak kullanımı gibi konularda da farkındalıkları yükseltilmelidir (UNEP, 2010-2011). Kadınların yeni yeşil iş alanları ile tanıştırılmaları, bu alanda başlatılacak yeni girişimlerin diğerlerine oranla daha fazla desteklenmeleri, kadınların bilgiye erişimlerinin kolaylaşması için örgütlenmeleri konusunda gerekli destekler sağlanarak onların ulusal ve uluslararası iletişim ağlarının içinde yer almalarının sağlanması üzerinde çalışılması gereken diğer önemli konular arasında yer almaktadır. Girişimlerin sadece yatırım başlangıcında değil aynı zamanda da üretim, tedarik,

yönetim ve pazarlama süreçlerine ilişkin olarak da desteklenmeleri yeşil ekonomiye geçişi kolaylaştıracaktır (Cronon, William (ed.), 1996).

Binyıl Kalkınma Hedeflerinden olan cinsiyete dayalı ayrımcılığın sonlandırılması, kadın ve erkeklere eşit fırsatlar tanınması için tanınan son tarih olan 2015 yılına sadece 3 yıl kaldığını düşünülerek yeni düzeltici önlemlerin özellikle sorunlu alanlarda acilen alınması gerekmektedir. Cinsiyet temelli Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında Cinsel Üreme Sağlığı, Kız çocuklarının okullaşma oranını arttırmaya ve erken terkleri engellemeye yönelik burs ve nakit ödemeler, Çocuk yaşta evliliklerle mücadele edilmesi, her seviyede ki karar mekanizmalarına kadın katılımının artırılması için kota uygulamalarının yapılması ve kadın liderliğinin teşvik edilmesi gibi konular göze çarpmaktadır. Ancak özellikle son on yılda Başta, Birleşmiş Milletler Kadın, Birleşmiş Milletler Küresel Akit Örgütleri olmak üzere birçok ulus üstü kurum, akademik çevreler ve kadın örgütleri tarafından yapılan çalışmalar Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında yer verilen konulara ilişkin sorunların ortadan kaldırılması için önceliğin kadının ekonomik olarak bağımsızlaştırılmasına verilmesi konusunda fikir birliğine varmıştır. Konuya ilişkin olarak yapılan en somut çalışma Birleşmiş Milletler Kadın, Birleşmiş Milletler Küresel Akit Örgütleri tarafından hazırlanan “Kadının Güçlendirilme Prensipleri” dir. Bu prensipler “Cinsiyet Merceği” olarak kullanılarak erkek egemen sistem tarafından belirlenen iş yaşamına ilişkin tüm çıktıların gözden geçirilmesi ve alınacak önlemlerle iş yaşamının her seviyesinde yer alan ya da almaya çalışan kadının durumunun iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü sonunda bütün Dünya **Eşitlik İş Demektir** yaklaşımını kabul etmiştir.

Son iki yıldaki müzakereler sonucunda, kadınların bütün kalkınma faaliyetlerine eşit ve faydalı şekilde dâhil edilmesini sağlamak için Kadınlar Ana Grubu (WMG) kurulmuştur. Rio+20'nin taslak metninde kadın örgütlerinin talepleri üç başlık altında toplanmaktadır: Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları; İnsan hakları, gelecekteki nesillerin hakları ve

kadınlar ile diğer tüm savunmasız gruplar için verilecek güvenceler ve Kamu katılımının güçlendirilmesi; bilgiye ve adalete erişim.

Birinci başlık altında iki alt başlık bulunmaktadır. İlk başlık altında; kadınların karar mekanizmalarına katılımlarının toplumsal cinsiyet paritesi temelinde gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanırken, **ikinci alt başlık altında**, cinsiyete dayalı göstergelerin, cinsiyete dayalı bütçeleme sistemlerinin ve kadınların karşılığı ödenmeyen emeklerini kıymetlendirilmesine yönelik uygulamalarının devreye sokulması istenmektedir. Bu bölümde, cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve hakları, sürdürülebilir kalkınma konularında faaliyet gösteren bütün hükümetler arası örgütlere toplumsal cinsiyet programlarının dâhil edilmesi gibi konulara da değinilmektedir. Ayrıca, gıda, su, enerji, toplumsal koruma, iş, biyoçeşitlilik ve ormanlar, kimyasallar ve atıklar gibi bazı tematik alanların tartışılmasının yanı sıra yeşil ekonomi, sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıpları ve eğitim gibi kavramlar da kadın perspektifinden değerlendirilmektedir. Kadın örgütleri, gelecekteki nesillerin haklarının güvence altına alınabilmesi için, bir yüksek komiserlik oluşturulması, bağımsız teknoloji değerlendirmesi ve gözlemlenmesi yapılması ve BM tarafından yapılan tüm uygulamalarda toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının uygulanması istenmektedir. Kamu katılımının güçlendirilmesi ile bilgi ve adalete erişimin sağlanması konularının ele alındığı **üçüncü başlık altında**, Gündem 21'de tanımlanan büyük gruplar kapsamına kadınların dâhil edilmesi çağrısında bulunulmuştur (BPWI Documents for UNCSD2012 SIDE EVENT: Driving Inclusive Sustainable Growth, 2012: 3-5).

Özellikle son iki yıldır gündemi tutan kadın ve kalkınma konusunda ki tüm beklentilere rağmen Rio+20 Zirvesi'nin sonuçları değerlendirildiğinde teorik kabullerle pratikte yaşananların aynı olmadığı göze çarpmaktadır. Zirve sonuçları arasında; radyoaktif kirliliğin,

İklim değişikliğinin, su ve hava kirliliğinin kadınların hayatı ve sağlığı üzerindeki etkisine değinilmemesi 200 kadın örgütünü hayal kırıklığına uğratmıştır. Zira bu sorunların giderek artan acı sonuçlarından en ağır biçimde etkilenenler, kadınlar, çocuklar, yerli halklar ve yine çoğunluğu kadın olan yoksullardır. İklim değişikliğinin hafifletilmesi ya da iklim değişimine uyum sağlanması süreçlerine kadınların yapabileceği büyük etkiye rağmen, kadınların çevre yönetimine katılımı ve liderlik etme rollerine hiç değinilmemiştir (Gaard, 1993: 27-38 ve Terry, 2009: 67-86).

Rio+20 Sonuç Belgesi'nde, kadınların su da dâhil olmak üzere tüm doğal kaynaklara erişimlerinin teminat altına alınmasının sağlanması ve tarım yaptıkları arazilerin mülkiyet haklarının korunması gibi somut önlemler de yer almamaktadır. Oysaki Dünyada ki gıda ihtiyacının %80'ini kadınlar tarafından üretilmesine rağmen kadınlar sahibi olmadıkları arazilerde tarım yapmakta, üzerinde hak sahibi olmadıkları ormanlardan yiyecek toplamaktadır. Minerallerin ve kimi bitkilerin sürdürülemez kalkınmamıza yakıt edilmesi uğruna çok sayıda kadın bin yıllarca işledikleri ve korudukları arazilerden kovulmuşlardır (Dankelman, 2010: 42-53).

Rio+20 Sonuç Belgesi; hükümetlere, dünyamızın acil ihtiyaç duyduğu yenilenebilir enerji sistemlerine yatırım yapılmasını kolaylaştıracak çerçeveleri sunamamaktadır. Özellikle Yoksul Güney Yarımküre 'ye yapılması gereken temiz ve güvenli enerjiye erişim yatırımlarının öncelikli olarak ele alınması ve bu konuda hükümetlere sorumluluk verilmesi gerekirken bu konudaki ağırlığın özel sektör finansmanına terk edilmesi endişeyle karşılanmaktadır. Yeşil Ekonominin tümüyle özel sektöre emanet edilmesinden en çok zarar görecektir grupların başında kadınlar olacağından, Kadın Örgütleri, ekosistemlere ve yerel topluluklara zarar verme riski yüksek olan doğrudan ve dolaylı teşviklerin (örneğin nükleer ve

fosil yakıt sanayilerindeki teşvikler) kaldırılması için çağrıda bulunmaktadır. Ayrıca, Kadın Örgütleri tarafından Genel Sekreter Boon ki Moon'a yapılan bir diğer çağırıda, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin uygulama sürecini takip için 33 uzmandan oluşturulması planlanan uzmanlar komitesinde toplumsal cinsiyet dengesinin gözetilmesi şeklindedir (ibid, s: 5-7).

VII. SONUÇ

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi ulus üstü kurumlar, 2011 yılını ve müteakip iki yılı da kapsayan üç yılın öncelikli alanını “kırsalda yaşayan kadının güçlendirilmesi” olarak belirlemişlerdir. Kadınların, özgüvenli bireyler olarak toplumsal, ekonomik ve politik hayata katılımlarının sağlanması sadece ulusal ekonomilere katkı vermekle kalmamakta aynı zamanda ciddi istihdam olanakları yaratarak güçlü toplumsal yapının oluşması, yeşil ekonomiye geçilmesi ve sürdürülebilir anlamda bir kalkınmanın yakalanması için uygun zemini de hazırlamaktadır.

2012 Yılı'nın Şubat Ayı'nda gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu'nun 56. Oturumu da Küresel Finansal ve Ekonomik Krizlerin, dalgalanan besin ve enerji fiyatlarının ve alt yapı yatırımlarının kifayetsizliklerinin sonucunda özellikle kırsal bölgelerde artış gösteren cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılması amacıyla toplanmıştır. Sonuç olarak ise uygulanacak çözüm önerilerinin mutlaka kadının ihtiyaç ve beklentileri çerçevesinde değerlendirilmesi konusunda geniş tabanlı bir eşgüdüm sağlanmıştır. Çünkü artık, bütün Dünya, Kadınların, doğal kaynakları kullanarak ve onları yöneterek, ailelerinin ve yaşadıkları toplumun idamesini sağladıkları, ailelerinin koruyucuları ve eğitimcileri olarak, şimdiki ve gelecek nesiller için yaşamın sürdürülebilirliğine ve kalitesine direkt etki yarattıklarını kabul etmektedir. Şimdi sıra kadınların gasp edilen haklarını geri vererek onların doğru yerde konumlanmalarını kolaylaştıracak eşit fırsatların sağlanmasındadır (İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun Çalışmaları IV, 1999).

VIII. SUMMARY

In order to realise effective environmental management, integrated governance model should be developed through the cooperation of different diciplines in the framework of international processes due to the complex and unbounded structure of the environment by considering needs and expectations of all relevant stakeholders.

Environmental destruction and poverty are mutually interaction. The main reasons of environmental destruction are the unsustainable consumption and production models in industrial countries. Fast consumption of natural resources causes to increase the inequality of

income. In developing countries, 1,3 Billion of people have an income below 1USD per person and %70 of this population are women. The poor women especially living in agricultural area have a responsibility to provide water, food, fuel without using modern infrastructure facilities in order to perpetuate their lives. For this reason women are the important stakeholder to increase quality and sustainability of life for today and future generations as family trainers and protectors. On the other hand, due to the lack of access to knowledge is the major reason for either the disproportional effect of the natural disasters on women comparing to men. Although very close interaction between women and environment is to be understood, the important roles of the women generally ignore. However if the major goal is to provide Sustainable Development, the management of environment should be realized by transparent and democratic tools. For the first step to provide global environmental governance, the women should be directed to green businesses from bottom to top levels and the number of the women in decision making mechanisms to be increased soon by taking some affirmative actions.

In a matter of few weeks, the gender dimension of the new concept of “Green Economy” will be set in Rio+20 Summit From the eco-feminist point of view. The message of this article should be accepted as a good news that is giving to remind the importance of giving environmental right back to the women after the violations over and over years.

IX. KAYNAKÇA

Arat, N., (1997), “Kadınların Gündemi”, Say Yayınları, İstanbul.

Axelrod, Regina S., Vandever, Stacy D., Downie, David Leonard (ed.), (2011), “The Global Environment Institutions, Law, and Policy”, Washington, DC: CQ Press.

Barbier, E.B., (2005), “Natural Resources and Economic Development”, Cambridge University Press, UK.

Barrow, C. J., (2006), “Environmental Management for Sustainable Development”, NY: Routledge, USA.

Birleşmiş Milletler, (1972), Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Raporu, (1972), Stockholm: *Birleşmiş Milletler Yayını* (Satış No. E.73.II. A.14).

Bruch, Carl, Et al., (2005), “Public Participation in the Governance of International Freshwater Resources”, United Nations University Press, Tokyo, NY, Paris.

Chen, S., Ravallion, M., (2007), Absolute Poverty Measures for the Developing World, 1981-2004, *Proceeding of the National Academy of Sciences*, C. 104, N. 43, ss. 16757-16762.

Cronon, William (ed.), (1996), “Uncommon Ground Rethinking the Human Place in Nature”, W.W. Norton & Company, NY, London.

Dankelman, Irene, (2010), “Gender and Climate Change”, Earthscan, London.

Desai, Uday (ed.), (2002), “Environmental Politics and Policy in Industrialized Countries”, MIT Press, USA

Gaard, Great (ed.), (1993), “Ecofeminism Women, Animals, Nature”, Temple University Press. Philadelphia.

Herrmann, M. S., Lochinger, E., (2011), Population Dynamics, Poverty and Employment challenges in the LDCs(report prepared by IIASA and UNFPA), Laxenburg.

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun Çalışmaları IV, (1999), Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Uygulaması (ikinci baskı), Ankara.

Keleş, Ruşen., (1997) “İnsan Çevre Toplum”, İmge Yayıncılık, Ankara.

Melucci, Alberto., 1996, Challenging Codes: Collective Action in the Information Age, *Cambridge Cultural Social Studies*, ISBN-10: 0521578434.

Mies, Maria, Shiva, Vandana, (1993), Ecofeminism, London, New Jersey: Zed Books.

UNEP, (2010), Green Economy Developing Countries Success Stories, Geneva: UNEP.

UNEP, (2011), Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, Geneva: UNEP/GRID.

Dickens,P.(2004), “Society&Nature, Changing our Environment, Changing Ourselves”, Polity Press, UK.

Van den Homberg, Heleen, (1993), “Gender Environment and Development A Guide to the Literature”, International Books, Utrecht.

İnternet Kaynakları:

- United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, <http://www.unwomen.org/>
- United Nations Global Compact, <http://www.unglobalcompact.org/>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, <http://www.un.org/esa/dsd/>.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, <http://www.un.org/en/development/desa/index.html>.

- United Nations Development Programme,
<http://www.undp.org/content/undp/en/home.html>.
- World Business Council for Sustainable Development,
<http://www.wbcsd.org/home.aspx>.
- Leila M. Harris. IRES/CWAGS. Fall 2010,
http://www.wmst.ubc.ca/.../503b_genderspaceine...